

Hikmet Yurdu, Yıl: 3, C:3, S: 6, Temmuz-Aralık 2010, ss. 211 - 222

Türk Kültüründe Gök İle İlgili İnanışlar

Dr. Abdülkadir Kıyak

Elazığ İl Müftülüğü İmam Hatip

akiyak-23@hotmail.com

Özet

Türklerin dini tarihleri içerisinde “gök kültü” bir aşkı, ebediliği, sonsuzluğu, azameti ve Tengri'nin makamını teşkil etmesi nedeniyle kutsal kabul edilmiştir. Geleneksel Türk inancında gökyüzünün kutsal kabul edilmesinin en büyük nedeni, göğün en üst katının Tanrı'nın makamı olması ve kötülüklerin anası kabul edilen karanlığı kovan güneş, ay ve yıldızların onun çadırı altında bulunmasıdır. Öyle ki Türkler Gök Tanrı'yı “Göğün Ruhü” şeklinde telakki eden bir anlayış ve kutsiyete sahipti. Biz de bu çalışmamızda Türklerde gök ile ilgili inanışların tespiti üzerinde durduk.

Anahtar Kelimeler: Gök, kült, Tanrı

Abstract

Beliefs Related With the Sky in the Turkish Culture

The Turks have in their history presumed the “sky cult” holy because it symbolized love, eternity, infinity, grandeur, and the Tengri (God). The most important reason why the sky was presumed holy in the conventional Turkish religion was that, they believed that the god was at the highest stage of the sky, and that the sun, moon, and the stars that expelled the darkness which was assumed as the mother of evil, were rendering under his tent. This conception was so strong that, the Sky God was the “Sky Soul” and was a very divine being. In this study we researched on the beliefs of the sky among Turks and we pointed it.

Keywords: sky, cult, God

Göğün bizzat kendisi doğrudan doğruya bir aşkı, sonsuzluğu, bir gücü ve kutsallığı açığa çıkarmaktadır. Onun aşkınlığının simgesi sonsuz olan yüksekliğinin aklileştirilmesinden kaynaklanır. Çünkü insanoğlu doğal olarak en yüce yere tanrısallık isnat eder. Yani böyle yerler Tanrıların mekânları olup, ayrıcalıklı kimseler ise kendilerinin göğe yükselmesini sağlayan bir takım ritlerle ancak oraya girerler. Dolayısıyla göğün bütün bu doğası bitmez tükenmez bir hiyerofanidir, yani kutsalın tezahürüdür. Yıldızlarda veya atmosferin herhangi bir bölümünde meydana gelen

yıldızların uyumlu devri, bulutların hareketleri, fırtınalar, yıldırımlar şimşekler, meteor (göktaşı), gökkuşağı gibi herhangi bir göksel olay söz konusu kutsalın tezahüründe bir andır.¹ Dolayısıyla gök, sınırsız genişliği, daimi varoluşu ve göz alıcı parlaklığıyla sürekli olarak insan zihninde bir yücelik, azamet ve esrarengiz güç hissiyatını uyandırmaktadır. Bu da insanda bir teofani hissine neden olmaktadır.² İnsanoğlu bu özelliklerinden dolayı göğün yapısına ve gökyüzünde meydana gelen tabiat olaylarına bir takım anlamlar yüklemiştir.

Bizde bu makalede İslamiyet'ten önce Türk Kültüründe tespit ettiğimiz gök kültü ve bu kült etrafında ortaya çıkan inanışları açıklamaya çalışacağız.

İslamiyet öncesi Türklerde gök ve göğün rengi mukaddes ve kutlu sayılmıştır. Orhun yazıtlarında da "Üze kök tenri asra yağız yer kıludukda ekin ara kişi" (yukarıda mavi gök, aşağıda yağız yer kılındığı zaman, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış) ifadesiyle yer ve göğün renkleri birlikte verilerek mukaddes ve kutlu sayılmıştır.³ Türk inanç sisteminde gök veya Kök Tengri (mavi gök) hep önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü kişiöglü, göğün örttüğü yağız yir (kara yer)'in taşıdığı ve yir-subların bulunduğu yeryüzünde kılınmıştır. Kök Türk çağından önce ve sonra, gök bu koruyucu vasfı ile kutsanmış, iduk kabul edilmiştir. Göğün iduk kabul edilmesinin bir başka nedeni ise Tengri'nin yukarıda göğün en üst katında olduğu ve kötülüklerin anası karanlığı kovan, yeryüzünü aydınlatan güneş, ay ve yıldızların onun çadırı içinde bulunmasından kaynaklanır.⁴ Orhun yazıtlarında yer alan "Ey Türk Oğuz Beyleri kavmi işidin, yukarıda Tanrı (gök) basmasa, aşağıda yer dinlemese Türk milleti ülkeni, türeni kim bozar" ifadesi de göğün Türkler tarafından kutsal kabul edildiğini gösterir.⁵ Yine Türklerin düşünce sisteminde gök ile

¹ Mircea Eliade, *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)* (Çev. Mustafa Ünal), Konya, 2005, s.63 vd.

² Rafaella Pettazzoni, *Tanrı'ya Dair* (Çev. Fuat Aydın), İz Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.27

³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1987, s.28vd.

⁴ Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançının İzleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.34 vd.

⁵ Orkun,40.

yer ayrı bir âlem olarak kabul edilmemiştir. Türkler gök ile mukaddes yer ve suları yani “yer-sub”ı bir birliğe götürecek şekilde düşünüyorlardı. Türklerde Tengri yani Tanrı sözü başlangıçtan beri, geniş anlamda göğü, göğün maviliğini ve sonsuzluğunu ifade ediyordu.⁶ Türklerde gök ve onunla ilgili olarak gök renginin, ak’ın kutsal kabul edilmesi Türk kozmogonisi ile de ilişkilidir. Eski Türklerde kâinattaki ışıklı şeyleri, iyi olan işleri, hayatın nimetlerini Tanrı Ülgen; pis şeyleri bedbahtlıkları ve şerri hastalıkları ise Erlik yaratmıştır. Ülgen ışıklı, Erlik ise karanlık dünyanın yani birincisi yer üstünün ikincisi de yeraltı dünyasının Tanrı’sıdır. Bu sebepten olsa gerek eski Türkler Ülgen’e ak, Erlik’e ise kara yani koyu renkli hayvanlar kurban etmekte idiler.⁷

Mircea Eliade’e göre Gök Tanrısı ya da gökteki Tanrılar fikrinin doğuşu, gökyüzünün ya da uzay gibi makamların sıradan insanların ulaşamayacağı yüksek bölgeler olmasından kaynaklanmıştır.⁸ Dolayısıyla eski Türkçedeki “Tengri” kelimesi önce göze görünen gök’ü ve giderek Tanrı’yı karşılar hale gelmiştir. Türkler, gök (sema) maddi varlık olduğundan, “Tengri”yi maddi varlık bilmişlerdir.⁹ Konuyla ilgili değerli araştırmasında Prof. Dr. Hikmet Tanyu, ortada gerçekten de bir karıştırmanın olduğunu ifade edip, Kök-Tengri teriminde, Kök=Gök’ün Tanrı anlamında değil, fakat yücelik, enginlik, azamet gibi manalarda sıfat olarak kullanıldığına, Tengri kelimesinin ise evrende bulunan her şeyi yarattığına ve koruduğuna inanılan “Yüce Varlık” manasında kullanıldığına dikkat çekmektedir.¹⁰ Aslında Tanrı kelimesi şaman inancındaki Altay halklarının dilinden gelmektedir ve “kainat, gök ve sema” anlamlarını karşılamaktadır.¹¹ Yani eski Türkçe’de “gök” (sema) ve “en büyük ruh” kelimeleri tek bir kelime olan “Tengri” ile ifade edilmiştir. Mavi gök kelimesi ise bunun sıfatı olarak kullanılmıştır. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle

⁶ Bahattin Ögel, *Türk Mitolojisi II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002, s.148vd.

⁷ Orhan Yavuz, *Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası*, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Şubat 88, S.52, s.38.

⁸ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahtarları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.18.

⁹ Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*, Alan Yayınları, İstanbul, 2000, s.79.

¹⁰ Hikmet Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1986, s.15.

¹¹ Abdulkerim Rahman, *Uygur Folkloru* (Çev. Soner Yalçın, Erkin Emet), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.133.

“gök” kelimesini “sema”, “Tengri” kelimesini ise “Allah” mefhumuna tahsis etmişlerdir.¹² Geleneksel Türk dini ile ilgili yazılı kaynaklarda “Tanrı” adı bazen yer ve gök bazen de yer-su ile beraber zikrolunmuştur. Göktürk ve Uygur hakanlığı devrinde ise maddi bir varlık olarak tasavvur edilen gök ile onun sahibi olan ruhun birbirinden ayırt edilmediği tahmin edilir.¹³ Dolayısıyla Türklerde Tanrı kelimesi hem “gök” hem de “ilah” anlamında kullanılmıştır.¹⁴

Orhun Kitabelerinde “Üze kök tengri” terkininde Tanrı aynı zamanda gök manasını da muhafaza etmekteydi. Bu nedenle tekâmülcü bir yaklaşımla Türklerde Tanrı düşüncesinin, maddi gökyüzünden Ulu Varlığa doğru bir gelişme gösterdiği öne sürülmüştür.¹⁵ Aslında Türkler başlangıçta soyut bir Tanrı anlayışına erişmesine rağmen yine de onu gökte düşünmekteydiler. Özellikle Göktürk çağında, dünyayı kaplayan, yeryüzünde her şeyi hükmü altında tutan semanın, bozkırlı gözünde Tanrı kabul edilmiş olabileceği düşünülebilir.¹⁶

Gök, sahip olduğu bu manadan dolayı toplumların inanışlarında temel noktayı teşkil eden Tanrı isimlerine de yansımıştır. Tanrı, eski Türkçede gök anlamındadır. Göktürk ve Uygurlarda maddi varlık gök ile onun sahibi ruh ayırt edilmezdi. Bazen Tanrı adı gök sözü ile karıştırılmadan eş anlamlı da söylenirdi.¹⁷ Bütün Orta Asya ve Kuzey Asya kavimlerinde Tanrı isimleri benzerlik göstermektedir. Moğolların yüce tanrılarının ismi Tengri’dir ve gök anlamını ifade eder. Buryatlar Tengeri, Volga Tatarları Tengere, Beltirler Tingir, Yakutlar Tangara ve Çuvaşlarda Tangara adını kullanmaktadırlar. Çeremisler semavi tanrıyı “jüme” yani gök olarak çağırırlar¹⁸ Görüldüğü gibi bütün Türk toplumlarında Tanrı inancı hep merkezi bir yer almıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Türkler

¹² Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976, s.19.

¹³ İnan, 16vd.

¹⁴ Ekrem Sankıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2002, s. 111.

¹⁵ Ünver Günay, Harun Güngör, *Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s.60.

¹⁶ Erman Altun, *Türk Halkbilimi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.106.

¹⁷ Edip Yavuz, *Tarih Boyunca Türk Kavimleri*, Kurtuluş Matbaası, Ankara, 1968, s.420.

¹⁸ Mircea Eliade, *Şamanizm* (Çev. İsmail Birkan), İmge Kitabevi, Ankara, 1999, s.27vd.; Harun Güngör, *Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar*, *Türk Bodun Bilimi*, Kum Saati Yayınları, Kayseri, 2006, s.59vd.

Müslüman olunca bu kelimeyi Allah anlamında kullanmışlardır.¹⁹ Çin kaynakları Hunların ve Hunlardan sonra Orta Asya'da devlet kuran muhtelif Türk devletlerinin Gök Tanrı'ya, yer-suya, güneşe ve aya kurban sunduklarını da belirtmektedir.²⁰

Türklerin imparatorluk dönemlerinden kalma yazıtlarında Gök Tanrı tam azameti ile birinci planda yer almakta ve Türk dini her şeyden önce Gök-Tanrı inancı etrafında şekillenmektedir. Metinlerde Gök Tanrı, başka kavimlerin semavi ilahlarında görülen ortak özelliklere uygun olarak kudretli ve aşkın, Yüce Tanrı şeklinde kendini göstermektedir. Bu amaçla kitabelerde "üze" yani aşkın, "kök" yani semavi veya yüce ve "küçük" (kudretli) terimleri yer alıyor. Ebedi anlamındaki "benge" terimine ise ancak Moğol çağında rastlanmaktadır. Aynı şekilde "yaratıcı" sıfatıyla O, vazıh bir biçimde Altay Türklerinde ve Yakutlarda görünmektedir. Bu bakımdan Tanrı telakkisinde, zaman içerisinde Türk topluluklarında bir evrimin olduğu dikkat çekiyor. Esasen bu kitabelerde, kozmik düzenin yani dünyanın ve toplumun organizasyonunun ve insanın kaderinin Tanrı'ya bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan daha Göktürkler çağından itibaren Türklerde, Gök Tanrı'nın en azından mefhum olarak yaratıcı ve Kâdir-i Mutlak şeklinde idrak edildiğini ifade etmek gerekir. Türklerde Tanrı kelimesi sadece Gök Tanrıyı ifade etmek için kullanılmıştır. Esasen Türklerde Gök Tanrı telakkisinin semavi bir mahiyeti olup, toprakla bir ilişkisinin bulunmadığı, bu inancın yerleşik kavimlerden ziyade avcı, çoban ve hayvan besleyici toplumlara mahsus olduğu bu nedenle de menşeinin Asya bozkırlarına bağlanması gerektiği araştırmacılar tarafından umumiyetle kabul edilir.²¹

Türk kozmogonisi ile Çin kozmogonisinin benzerlikler arz ettiğini söyleyen Emel Esin; Eski Chaular'ın göçebe kökenli olmaları nedeniyle, kâinatı silindirik gövdeli ve kubbeli bir otağa ya da üstünde otağ veya şemsiye bulunan iki tekerlekli bir arabaya benzetmişlerdir. Çin astrolojisinde, arabanın iki tekerleği ise güneş ve ayı temsil ediyordu. Çin'de gök bir

¹⁹ Ahmet Gökbel, **Kıpçak Türkleri** (Siyasi ve Dini Tarihi), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.204.

²⁰ Abdulkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s.3.

²¹ Günay, Güngör, 39 vd.

kubbe, yeryüzü ise denizler içinde yüzen dört veya sekiz köşeli bir düzlük sanılıyordu.²²

Gök, kozmik bir unsur olarak ele alındığında ise Göktürklerin bırakmış olduğu yazıtlar Gök'ün bütünlüğü üzerinde ısrar etmektedir. Bu yazıtlarda göğün katlarından bahseden hiçbir ibareye rastlanmamıştır. Bu yazıtlara göğün her hangi bir geometrik şeklinden de bahsetmemiştir. Fakat bir kısım araştırmacılar Göktürk ve Uygur kitabelerinde kullanılan kaplumbağa kaidelerinden hareketle onların göğün hem dünyaya paralel bir daire hem de kubbe olarak düşünmüşlerdir. Çünkü kaynağı Hindistan olan kaplumbağa motifi mikro-kozmos olarak kabul edilmektedir. Kaplumbağanın üst kısmı ise kubbe şeklindedir. Bu nedenle Göktürkler ve onları takip eden diğer boyları da göğü kubbe şeklinde algılamışlardır.²³ Gagauzlar ise göğü, yerin üzerinde kristal bir kubbe olarak düşünür, göğün üç katlı olduğuna, gök kubbede azizlerle birlikte Allah'ın yaşadığına inanırlar. Onlara göre yaşadığımız yer başka yerlerin kubbesidir.²⁴

Göktürklerin göğü bütün bir kubbe şeklinde algılaması bir kısım dilcilerin Tengri kelimesine vermiş oldukları anlamdan hareketle de söylenebilir. Tengri kelimesine verilen "çepeçevre sarma kuşatma" anlamları göz önüne alınarak Tengri yani Gök'ü bütün, kuşatıcı tek bir kubbe olarak algılamak mümkündür. Göğün kubbe şeklindeki temayülünü Oğuz Kağan destanındaki evren hakkında yapılan şu tasavvur da ortaya koyar. Destanda, göğün şekli yay gibi olduğu ve Oğuz'un vezirinin görmüş olduğu rüyaya göre yay, gün doğusundan gün batısına kadar uzanmıştı. Yani bu suretle yayın kavsi, göğün kavsini baştanbaşa kuşatmış oluyordu. Zaten bu yayın parçaları da Oğuz'un gökten gelen karısından olan çocuklara verilmiştir.²⁵

²² Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.39.

²³ İsmail Taş, *Türk Düşüncesinde Kozmogoni, Kozmoloji*, Kümen Yayınevi, Konya, 2002, s. 152 vd.

²⁴ Harun Göngör, Mustafa, *Argunşah, Gagauz Türkleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991, s.43 vd.

²⁵ Taş, 153.

Türkler hava ile diğer gök varlıklarını birbirlerinden ayırmıştır. Bu hava boşluğuna ise “kalıg” adını vermişlerdir. Fakat *kalıg* büyük gök gibi mukaddes kabul edilmezdi. XI. yüzyılda “Acun kalıg” gök kubbesi manasında kullanılmıştır. Çince eserlerden tercüme edilen Türkçe kitaplarda *kalıg* kelimesi Çince “kung” sözcüğünün karşılığı olup boşluk manasına gelmektedir. Acun ise, dünyamızı ifade eder. Kalıg yani kuşların uçtuğu boşluk da dünyanın bir devamı gibiydi.²⁶

Güney Sibirya’daki Türk kavimleri, çadırı, bir gök kubbesi, çadırın direğini bir gök direği, bacasını da göğün lambası şeklinde düşünmüşlerdir. Altay Türklerinin çadırlarında yapılan göğe çıkma törenleri bu düşünce etrafında yapılmaktaydı. Ön Asya’nın yüksek kültürlerine göre felek, durmadan üzerimizde dönen gök kubbesi idi. Türkler ise bunu “gök çıgrısı” olarak isimlendiriyordu. Bazı Türk toplumlarında ise gök kubbesi sert bir kabuk gibi idi. Büyük devlet kurmuş olan Türklerde bu inanış, bazen sembolik olarak düşünülmüş ve “cihan devleti” anlayışı da bu düşünce ile tamamlanmıştı. Bunun için Oğuz Han “Kontuğ balgıl, kök kurikan” yani “güneş tuğumuz, bayrağımız olsun, gök de çadırımız” diyordu. Bu esasen bir imparatorluk ve yüksek devlet anlayışıydı.²⁷

Göktürk yazıtlarında göğün katları hakkında hiç bahsedilmemektedir. Fakat bir takım araştırmacılar Hunlar’dan itibaren Türklerde çok katlı gök kabulünün var olduğunu iddia etmektedirler. Bunlardan J.P. Roux, Çin kaynaklarına dayanarak Hunların, göksel dünyanın dokuz tabakaya ayrılmış olduğunu ve her tabakanın kendilerine ait ruhları olduğunu bildiklerini söylemektedir.²⁸ Bahattin Ögel de Türklerde göğün dokuz katlı olduğunu ileri sürmüştür. Dokuz sayısı da en eski ve kutlu sayıydı. Ögel’e göre dokuz katlı gök anlayışı Doğu Türkleri’ne göredir. Batı Türklerine göre ise, gök yedi katlı idi. Ögel, bu görüşlerini Türkler arasında yedi ve dokuz rakamlarının kutsal kabul edilmesiyle hakanların tahta çıkış merasiminde bir keçe üzerinde dokuz defa doğu yönünden batı yönüne döndürülmeleri hadisesiyle ve bir takım Şamanların göğe

²⁶ Ögel, 161 vd.

²⁷ Ögel, 155 vd.

²⁸ Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.108.

çıkma ritüelleriyle ifade etmektedir. Böylece kağan, göğün dokuz katını aşmış ve Tanrıya ulaşarak kağanlık kutluluğunu almış oluyordu.²⁹ Bazı araştırmacılara göre, Altay Türkleri dünyanın birçok kattan oluştuğuna inanmaktadır. Altay Türklerine göre yukarıdaki on yedi gök katı “cennet” yani “ışık ülkesini” oluşturur. Aşağıdaki yedi kat veya dokuz kat ise “cehennem” yani “karanlıklar ülkesini” oluşturur.³⁰ Türklerde yeryüzünün merkezinden Tanrı katına yükselen hayat ağacı ise genellikle dokuz dallı olup, bunlar göğün katlarını sembolize eder. Tanrı ise genellikle göğün en üst katında yer alır. Ayrıca Türklerin inancına göre ilk insan Tanrı tarafından gökte yaratılmış ve burada hayat ağacıyla beslendikten sonra insanların ilk atası olması için yeryüzüne gönderilmiştir.³¹

Türklerde çok katlı gök inancını Uygurlar dönemindeki maniheist kaynaklar ve Türk mitolojilerinden de öğrenmekteyiz. Maniheist dualar içeren Huastuanift adlı Uygurca yazılmış olan eserde, “... Üze on kat kök asra sekiz kat” (yukarıda on kat gök, aşağıda sekiz kat) şeklindeki ifadeyle evrende on sekiz kat evren telakisi verilmektedir. Altay mitolojilerine göre de gök katları çeşitlilik arz etmektedir. Bunlardan Verbitskiy’in Altay mitolojisine göre, dünyamızın dışında daha doksan dokuz dünya vardır. Bunlar kendi yer, gök ve cehennemine sahiptir. Her bir dünyanın kendi yöneticileri ve insanları vardır. Bunların en yükseği “Kankurbustan Tengere” diye adlandırılır. Benzer telakkiler Yakutlarda da mevcuttur. Yakutların telakkilerine göre gök, dokuz, on iki, yedi, on beş veya on yedi kattan oluşmaktadır.³² Yakutların Uran aji tojon (âlim efendi yaratıcı)’u veya aybıt aga (Aga “Baba”)’sı, göğün yedinci katında beyaz mermerden yapılmış bir tahtta oturmakta ve her şeyi idare etmektedir. Fakat o hep iyi şeyleri takip etmekte ve kötülükleri ise cezalandırmamaktadır.³³

²⁹ Ögel, 163vd.

³⁰ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*, İnkılâb Kitabevi, İstanbul, 1991, s.45.

³¹ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.146vd.

³² Taş, 158vd.

³³ Eliade, *Dinler Tarihi*, 93.

Türkler göğün direği olarak ise Kutup Yıldızını düşünmüşlerdir. Bunun içinde kutup yıldızına “Demir kazık” veya “Altun kazık” demişlerdir. Bu düşünüşe daha çok büyük devlet kurmuş olan Türklerde göze çarpmaktadır. Soyutlanmış ve ilkel Türk çevrelerinde ise buna “Demir ağaç” veya “Demir direk” denmiştir. Eski Türk düşüncesine göre Kutup yıldızı, gökte hiç kımıldamadan duruyor, bütün gezeğenler ile yıldızlar ise onun çevresinde görünüyordular. Kısacası, Kutup Yıldızı, Tanrı'nın ışıklı ülkesi olan, yüksek gökle yeryüzünü birleştiren, kutlu bir kapı idi. Bu kapı gökle yeri, ruhu âlemi ile madde dünyasını ve aynı zamanda insan ile Tanrı'yı birbirinden ayıran bir sınırdı.³⁴ Türk topluluklarının bir kısmında ise Kutup Yıldızı göğün direği sayılmakta ve Tanrıların atlarını bu direğe bağladığına inanılmaktaydı. Yine başka bir mitteyse Kutup Yıldızı, göğün göbeği olup yerin göbeğiyle kozmik eksen aracılığıyla birbirine bağlanır.³⁵ Gökyüzündeki yıldızların bağlı hayvanlar gibi Kutup Yıldızının etrafında döndüğüne de inanılmaktadır.³⁶ Ayrıca Kutup Yıldızı, hayat ağacının gökten tanrıya açılan kapısı olarak kabul edilmekteydi.³⁷

Türklerin gök cisimlerine verdikleri kutsiyet Oğuz boylarının kendi kökenlerini ataları Oğuz Kağan'a kadar götüren efsanelerde de kendini gösterir. Türk destanlarında da sık sık anlatılan bu rivayete göre, Oğuz Kağan'ın altı oğlu vardır ve oğullarının hepsine “Gün, Ay, Yıldız, Gök, Dağ ve Deniz” şeklinde mitolojik adlar vermiştir.³⁸

Geleneksel Türk dininde gökyüzünde meydana gelen tabiat olayları ile ilgili olarak da inanışlar mevcuttur. Hunlar ve Uygurlar gök gürlediği zaman göğe doğru ok atmakta ve bu sayede doğabilecek kötülükleri kovaladıklarına inanmaktadırlar.³⁹ Gök gürültüsü Tanrı'nın arabasının teker sesi, şimşek ise Tanrı'nın şeytana attığı şamar olarak yorumlanmak-

³⁴ Ögel, 170.

³⁵ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahtarları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.26.

³⁶ Roux, 130.

³⁷ Ergun, 186.

³⁸ Orhan Şaik Gökay, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2000, s.XXXVIII; Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul, 1972, s.33.

³⁹ Roux, 127.

tadır. Mitolojilerde gök gürültüsü ile ilgili anlatılan bir inanca göre ise, Kut Dağı'nı yabancı ellere veren Yuluğ Tegin, bunun cezasını Tanrı'nın, yıldırımından kırbaçları altında inleye inleye can vererek öder. Gagauzlar kışın gök gürültüsü işittiklerinde o yılın bereketli geçeceğine ve hayvanlarının ise sağlıklı olacağına inanırlardı. Gagauzlar şimşek, "çimşirik" demektedirler. Gagauzlar'a göre şimşek, Aziz İlyas'ın şeytana attığı ok olarak kabul edilirdi. Kış mevsiminden sonra gök gürültüsü ilk defa işitilince ise demir ve taş alınarak vücudun değişik yerlerine vurulur ve böylece insanın taş ve demir gibi sağlam olacağına inanılırdı.⁴⁰ Altaylılara göre yıldırım ve şimşek Ülgen'in emrinde olmasının yanında kutsal kabul edilirdi. Bu özelliklerinden dolayı yıldırım hem korkutur, hem sevilir, hem de kutlanırdı. Şimşek ise Tanrı'nın şeytana attığı oklar olarak düşünülmekteydi.⁴¹ Karaylar ise gök gürlemesinden anlamlar çıkarmaktadırlar. Günümüz Türk toplumlarında ve Anadolu'da da gök gürlemesi ve şimşek çakması ile ilgili benzer inanışlar görülmektedir.⁴² Altaylılara göre Tengri, insanların yaptıkları yanlışları kötü havayla cezalandırmaktadır.⁴³

Gökyüzünde meydana gelen tabiat olayları neticesinde oluşan inanışlardan bir diğeri ise gök kuşağı (ebekuşağı) ile ilgili inanışlardır. Gök kuşağı, güneş ışınlarının yağmur damlalarında veya sis bulutlarında yansması veya kırılmasıyla meydana gelen ve ışık tayfı renklerinin bir yay şeklinde görüldüğü meteorolojik bir olaydır.⁴⁴ Gök kuşağı eski Türkler tarafından bu dünyayı öbür dünyaya bağlayan bir köprü gibi düşünülmüştür.⁴⁵

Sonuç olarak, Türklerde "Gök" kelimesi, bizdeki manası itibariyle mavi gökyüzü anlamında kullanılmayıp azametli, sonsuz, yüce vb. anlamlarıyla Tanrı kelimesine sıfat olmuştur. Türkler Tengri adını ise Tanrı yani sahip oldukları mevcut dinin yüce varlığını karşılamak üzere kullanmışlardır. Eski Türk dininde güneş, ay ve yıldız kültleri mevcutsa da

⁴⁰ Yaşar Kalafat, *Dedem Korkut Aşağı Eller*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2008, s.160 vd.

⁴¹ Murat Uraz, *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yayınları, İstanbul, 1992, s.36.

⁴² Yaşar Kalafat, *Dedem Korkut Aşağı Eller*, s.160vd.

⁴³ R. Pettazzoni, 60.

⁴⁴ <http://youandmeforever.blogcu.com/gok-kusagi-nedir/6844526> (12.06.2010).

⁴⁵ Ögel, 228.

bunlar kozmogonide fazla yer tutmamış, sadece Gök Tanrı inancına bağlı sistemin bir parçasını oluşturmuşlardır. Türkler bunları kutsal kabul etmelerine karşın tanrılaştırmamışlardır. Çünkü bunlar güçlerini ve ışıklarını Tanrıdan alarak yeryüzüne yansıtmıştır. Uygurlar döneminde mani dininin kabulüyle gök cisimlerine yüklenen dini anlam daha da artmıştır. Bu dönemde bunlar salt gök cisimleri olarak kabul edilmesi, Tanrı yerine varmak için ilk kapı olarak kabul edilmiştir.

Kaynakça

- Altun, Erman; **Türk Halkbilimi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009
- Çoruhlu, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Anahtarları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002.
- Eliade, Mircea; **Şamanizm** (Çev. İsmail Birkan), İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.27vd.
- _____; **Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)** (Çev. MustafaÜnal), Konya 2005.
- Ergun, Pervin; **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2004.
- Esin, Emel ; **Türk Kozmolojisine Giriş**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Gökalp, Ziya; **Türk Uygarlığı Tarihi**, İnkılâb Kitabevi, İstanbul 1991.
- Gökbel, Ahmet; **Kıpçak Türkleri (Siyasi ve Dini Tarihi)**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Günay Ünver, Güngör, Harun; **Türklerin Dini Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.
- Güngör, Harun; *“Orta Asya ve Kuzey Kavimlerinde Semavi Tanrılar”*, **Türk Bodun Bilimi**, Kum Saati Yayınları, Kayseri 2006.
- Güngör, Harun, Argunşah, Mustafa; **Gagauz Türkleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara1991.
- Hassan, Ümit; **Eski Türk Toplumunu Üzerine İncelemeler**, Alan Yayınları, İstanbul 2000.
- İnan, Abdulkadir; **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1986.
- _____; **Eski Türk Dini Tarihi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu’da Eski Türk İnancının İzleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Kalafat, Yaşar; **Dedem Korkut Aşağı Eller**, Berikan Yayınevi, Ankara 2008.
- Orkun, Hüseyin Namık; **Eski Türk Yazıtları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987.
- Ögel, Bahattin; **Türk Mitolojisi II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- Pettazzoni, Rafaella; **Tanrı’ya Dair** (Çev. Fuat Aydın), İz Yayıncılık, İstanbul 2002.

- Rahman, Abdulkerim; **Uygur Folkloru** (Çev. Soner Yalçın, Erkin Emet), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- Roux, Jean- Poul; **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2001.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem; **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002.
- Tanyu, Hikmet; **İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnanıcı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1986.
- Taş, İsmail; **Türk Düşüncesinde Kozmogoni, Kozmoloji**, Kümen Yayınevi, Konya 2002.
- Togan, Zeki Velidi; **Oğuz Destanı**, İstanbul 1972.
- Tümer, Günay, Küçük, Abdurrahman; **Dinler Tarihi**, Ocak Yayınları, Ankara 1997.
- Uraz, Murat; **Türk Mitolojisi**, Mitologya Yayınları, İstanbul 1992.
- Yavuz, Edip; **Tarih Boyunca Türk Kavimleri**, Kurtuluş Matbaası, Ankara 1968.
- Yavuz, Orhan; *Gök, Ak ve Kara Renklerinin Eski İnançlarla Alakası*, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 88, S.52.